

ЕЛЕНСКИТЕ ЧОРБАДЖИИ – ИКОНОМИЧЕСКИ ВЪЗМОЖНОСТИ И ОБЩЕСТВЕНА ДЕЙНОСТ

Станимир ДИМИТРОВ

Abstract: *This article aims to explore the economic capabilities of Elena chorbadzhis in the 1840s. Unpublished materials from the Ottoman archives in Istanbul were used and, in particular, a temettuat defter (ML. VRD. TMT.d 12752). The creation of the register coincided with the economic rise of Elena. During the period under consideration, Elena became an important economic center in kaza of Turnovo. From the analysis of the document, it is clear that Elenia chorbadzhis and their heirs were rich landowners with serious economic opportunities in a mountain economy. Apart from being directly related to the economic development of the region, they also carry out intensive public activity related to the construction of fountains, bridges, donations to churches and etc.*

Key words: *Elena, temettuat register, chorbadzhis, financial status*

JEL: N33, N93

Един от най-дискусионните въпроси в българската историография е този за чорбаджийството. Несъмнено в хода на тази дискусия е наложена позицията за неблагоприятната роля в обществения, икономически, политически живот през Възраждането. През последните години редица автори, проучващи проблематиката достигат до изводи, които дават възможност за преосмисляне ролята на българските чорбаджии през възрожденската епоха и съответно нанасяне на корекции към негативната им оценка.

Задачата която сме си поставили в тази статия е да се докоснем до икономическите възможности на еленските чорбаджии, черпейки сведения от нов османско-турски документ отнасящ се за 40-те години на XIX в. Става дума за т. нар. теметтуат дефтери (Кауоко, 2004; Georgieva, 2011). Този вид документи са плод на османската финансова система на предприетото през 1844-1845 г. с огромен размах описание на приходите и имуществото на всички данъкоплатци в резултат на което са изготвени над 17 000 дефтера. В структурно отношение документът включва името на данъкоплатеца, неговия занаят, платените данъци, подробно изброено неговото движимо и недвижимо имущество както и вероят-

ния годишен приход на домакина. Теметуат дефтерът на Елена се намира в Османския архив в Истанбул със сигнатура ML.VRD.TMT.d 12752¹. Документът е с обем от 360 страници като включва освен жителите на четирите махали на Елена и всички глави на домакинства на 86 броя населени места. В настоящето изследване ще се фокусираме върху елита на Елена. Възползвайки се от синтезираната информация, която ще представим от документа, ще изясним стопанските особености и възможности на обвитите в легенди еленски чорбаджии. В настоящата статия няма да се спираме на проблематиката за генезиса и социалната структура на чорбаджийството, тъй като има редица изследвания по този въпрос (Gruncharov 2014; Pletnyov 1993).

I. Чорбаджиите на Елена

Първото споменаване за чорбаджия от Елена откриваме в кондиката на Хилендарския манастир (Stanev 2000, p. 123), където през 1772 г. се споменава чорбаджи Лазар от Елена. В запис (2, 3, 4 и 13) на „Еленския летопис“ (Drosneva 2000) са регистрирани редица убийства. Първи е хаджи Миха (1788 г.). Няма записан спомен да е бил чорбаджия, все пак е редно да се отбележи, че има махала в Елена с името хаджи Михо. Следващият в списъка с извършени убийства е Бакал Миха (1789 г.). За него се знае, че е родоначалник на рода Бакалови, но преди всичко той брат на поп Дойно Граматик. Чорбаджи Стоян (1790 г.) е следващата жертва в списъка, който чрез дъщеря си Дойна се сродява с друг голям чорбаджийски род – Михайловските. Последният споменат в летописа е хаджи Панайот убит на Илинден 1802 г. Същият хаджи Панайот е брат на небезизвестния хаджи Йордан Брадата, герой от Велчовата завера от 1835 г.

В своята статия П. Асенов извежда един каменен надпис за чорбаджи Калчо, убит вероятно през 1792 г. (Asenov 1968, p. 17). По време на неговото чорбаджийство са направени калдъръмите в Елена и една чешма. От друг каменен надпис (Gugova & Danova 1985, p. 310) дело на поп Дойно от 1805 г. под изброените ктитори на църквата „Св. Никола“ фигурират имената на: Йоан поклонник (хаджи Иван), Михаил Стоилов, Стоян поклонник Теодоров (х. Стоян Теодоров), Петко Милов, Стефан поклонник (х. Стефан), Стоян Михалюв, Петко Недев, Пею ерей, Кръстьо Велико, Цоньо Стойкович.

В своя труд Д. Караджова, изследвайки писмата между еленските първенци и хилендарската обител за периода 1804-1809 г. отбелязва, че се срещат подписите на епитроп Михал Христов, иконом поп Пейо, хаджи Стоян, хаджи Йоан

¹ Изказвам специални благодарности на доц. д-р Г. Георгиева, която ме запозна с теметуат дефтера ML.VRD.TMTd.12752 и оказаната помощ при превода му.

(или хаджи Юван), Петко Михов, и на други хаджии и чорбаджии (Karadzhoва 2014, p. 71). В бележки под линия авторката споменава Кръстьо Велико като вероятен строител на Кръстевата чешма, като отбелязва, че той фигурира и в народна песен от Елена за самообесилия се чорбаджи Милан наречен „хаджи Кръстьов храненик“. Допълнителни сведения, посветени на еленските чорбаджии ни дава Юр. Грънчаров (Gruncharov 2014, pp. 12-13). За начало на еленското чорбаджийство той определя Михал, заселил се около 1750 г. в Елена и отворил първия дюкян. Според надписа на х. Христовата чешма той е бил кмет на селото през 1754 г. От брака му се раждат синове: Андрон (по-късно свещеник), Стоян, Минчо и Христо. Според Юр. Грънчаров вторият по влиятелност чорбаджийски род е този на Топал Тодор (Gruncharov 2014, pp. 16-17). Синът му х. Стоян Топал Тодор чрез дъщеря си Юрдана, която се жени за х. Стоян (същият е син на Михал) се сродява с първия голям род – Михайловите. От този брак се раждат Стаиа, Донка, Христо, Стоян (Иларион Макариополски), Михал, Иван, Никола, Димитър и Тодор.

Хаджи Стоян Топал Тодор, освен дъщеря Юрдана (както проследихме сродяването и с рода на Михал) има и син хаджи Тодор. Той от своя страна има наследници – хаджи Петко, Иван и Кънчо.

Друг важен и значим род е Момчилови. Родоначалникът Куру Никола Момчилов със синове: Момчил (ходил на поклонение на Божи гроб в Йерусалим и се завърнал хаджи Михаил), Иван – педагог, открил през 1844 г. в Елена първото класно училище, Христо – взема участие в „Дядо Николовото въстание“ от 1856 г., Стоян и Матей. От прародителя свещеник Стоян тръгват три клона на родство: Момчиловско, Банговско, Поп Пеювско (разделя се на три рода: Икономовски, Кара-Владовски и Хаджи Цончов) колена (Dichev 1931).

Друг знатен род в Елена е родът на Разсуканови. Родоначалник на тази фамилия е бил някой си дядо Стоян, на когото бащиното име не се знае. „... Той имал двама синове иеромонах Йосиф Брадати и поп Петко. Последният ражда Хаджи Иван Разсукана..., а хаджи Иван Разсукана ражда хаджи Панайота, хаджи Йордан Брадата, хаджи Димитра и Съба х. Иванова, омъжена за Кара Влада поп Пеюв“ (Dichev 1931).

Следващият род, останал в историческата литература като изключително спорен, е този на хаджи Йордан хаджи Иванов Кисьов (един от предателите на „Велчовата завера“). Юрдан Ненов в своята „Автобиография“ (Nenov 1889, p. 368) дава допълнително сведения за родоначалника на рода **хаджи Иван Кисьов**. Споменава, че бил чорбаджия (къой векилин), изгубва първата си жена от която има четирима сина, но бил беден. По това време обаче, най-стария брат на х. Юрдан Брадата, **хаджи Панайот** бил много богат с пари и имоти, но бил без-

детен и за това той преписва на доста по-младата му съпруга целия си имот. Хаджи Иван Кисьов, подмамен от богатството на хаджи Панайот, подкупва турци които го убиват на моста при боаза, когато същия се завръщал от Търново по някаква работа. Хаджи Иван Кисьов се жени за вдовицата му и по този начин прибира цялото му богатство. Ето още какво си спомня Юрдан Ненов за хаджи Юрдан хаджи Иванов Кисьов: „...*Когато дохождаше в черква, намяташе един син сукнен капотъ (бинишь), на пояса му затъкнати чифтъ сребърни пищове, а на краката му черни мешинени терлици с жълти чехли, и след него гавазин – ясакчия с затъкнати на поясъ чифтъ пищове и дълъг ножъ – ятаганъ. Всички трепереха от него и се страхуваха като отъ чума...*“ (Nenov 1889, p. 365). Според изследователя М. Дичев, Хаджи Иван Кисьов е баща на х. Йордан Кисьов, хаджи Сава, х. Милан, Петка хаджи Иванов (Dichev 1931, p. 52).

Ашкън Коюнджу дава известна светлина върху „Търновския случай“ от 1835 г., познат у нас като „Велчовата завера“ (Коуунсу 2013). На база на нови османски документи авторът дава нови сведения освен за Георги Мамарчев и Велчо Атанасов, но и за еленските чорбаджии. Става дума за донесенията на търновския войвода Мехмед Дервиш бей, наибина Абдулазис ефенди, гръцкия митрополит Иларион (Критски) и видинския мухафъз Хюсеин паша. В писмо на търновския митрополит Иларион от 27 април се потвърждава второто донесение на Абдулазис ефенди, че организатори на въстанието са „... *Мито Софиянеца, Иван Кюркчията, Велчо Джамджията, Кольо Гайтанджията и еленчанинът хаджи Йордан Брадата, който поради някои свои действия през 1827 година е бил осъден на заточение*“ (Коуунсу 2013). За да си изясним какви са тези действия на хаджи Йордан Брадата ще се обърнем към отново труда на Д. Караджова (Karadzova 2014, p. 97). Авторката припомня известен епизод от биографията на хаджи Йордан Брадата, свързан с неговото кратковременно замонашване в Ивер. Според запазено писмо от вселенския патриарх Антим I от 1 март 1824 г. до търновския митрополит Иларион Критски в което се пише, че хаджи Йордан от Елена преди няколко години е изпратил жена си в манастир, а самият той отишъл в Ивер, но се отказал от монашеството си и отново се събрал с жена си. В това писмо е упоменато и монашеското име на хаджи Йордан – Йезекиил. Заповедта на патриарха е била да се залови хаджи Йордан и да бъде докаран в Патриаршията в Цариград за наказание, като за целта в Търново е изпратен специален патриаршески конвой. Твърде вероятно е именно това да се е случило, за което е споменато в писмото от 27 април 1835 г. от търновския митрополит Иларион в донесението му към Високата порта.

Юрдан Ненов в своята автобиография дава следната информация за **хаджи Юрдан хаджи Иванов Брадата** (Nenov 1889). Според него известният от Вел-

човата завера хаджи Юрдан Брадата е имал още двама братя – хаджи Панайот и хаджи Димитър х. Иванови, и тримата първенци в Елена (Nenov 1889, p. 364). В спомените си Юрдан Ненов описва хаджи Юрдан Брадата като много учен човек и развит за тогавашното време търгувал с Влашко и Бесарабия. През 1833 г., когато се завършвала Варненската крепост се събрали в Плаковския манастир „Св. Илия” – х. Юрдан Брадата, Мито Софиялията и Велчо Джамджията при игумена на манастира хаджи Сергей, продължава разказа си Юрд. Ненов. В опита за създаване на съзаклатие в Плаковския манастир взел участие и **Милан хаджи Иванов Кисьов**. Същият обаче, според разказа след срещата в манастира отива директно при своя брат хаджи Юрдан хаджи Иванов Кисьов, „*тогава пръв чорбаджия и главатар в Елена*” (Nenov 1889, p. 364). Брат му от своя страна разказва всичко на гърка владика Иларион Стари, а той съответно на османските власти в Търново които вземат крути мерки за унищожаване на съзаклатието. Юрдан Ненов разказва, че същия Милан през 1848 г. се обесва сам в Търново.

Във връзка с предателството на опита за въстание в османските документи според А. Коюнджу са налице три различни изложения.

Търновският войвода Мехмед Дервиш бей посочва, че лично старите еленски чорбаджии му донесли, че въстаниците планирали началото на въстанието с едновременното включване на земеделците, овчарите и др., но не се споменават имена (Коюнци 2013, p. 246). Абдулазис ефенди в донесението си, без да посочва имена, потвърждава, че предателството е дело на старите еленски чорбаджии (Коюнци 2013, p. 246). На база на тези нови османски документи за 1835 г. става ясно според автора, че Мехмед Дервиш бей изпраща във Видинския вилает при мухафъза Хюсеин паша, *хаджи Йордан (Кисьов)* и *хаджи Никола* за устни показания. Придружавани са от Салим ага, изпратен във Видин да разследва случая. А. Коюнджу допуска, че именно те са предателите. Същият обаче не открива в османските документи друга информация за хаджи Никола. От донесенията на гръцкия митрополит в Търново Иларион и на Хюсеин паша обаче се вижда, че въстанието е предадено от хаджи Йордан (Кисьов). В статията си А. Коюнджу в бележки под линия дава изключително интересни сведения за хаджи Йордан позовавайки се на редица османски документи (Коюнци 2013, p. 246).

По предложение на везира Халил Рифат паша от август 1836 г., който отишъл на инспекция в Шуменската крепост, султан Махмуд II издава ферман за верноподаничеството на хаджи Йордан и синовете му Иван и Йордан като ги освобождава от джизие и им дава правото да носят специални фесове с отличителни знаци. С възкачването на престола на султан Абдулмеджид привилегиите на хаджи Йордан и синовете му са подновени. От друга страна, в 1844 г. хаджи

Йордан е причислен към категорията *европейски търговец* и поради стародавните му заслуги във важни държавни дела и делата на казата, с предложение на видинския мухафъз Хюсеин паша е освободен от джизие и вергия. Вижда се, че през 1846 г. хаджи Йордан отново става първенец. Хаджи Йордан и синовете му са освободени от джизие до премахването на този данък и заменянето му с данък за военна повинност (бедел). С писмо от 8 февруари 1857 г. на Търновския административен меджлис до правителството във връзка с нежеланието на хаджи Йордан да плати данък печалба и военна повинност, министерството на финансите и танзиматския меджлис се произнасят по случая и се решава в съгласие с принципа на равенство хаджи Йордан да плати данък печалба, а заедно със синовете си да плати и данък военна повинност. Въпреки, че освен донесението на Хюсеин паша от 1835 г. в документите не е посочено ясно причината за освобождаването на хаджи Йордан от джизие и годишен данък.

В своята „Автобиография” Юрдан Ненов отразява още нещо важно. Става дума за жалба, направена от еленските колибари, която жалба е занесена лично на султан Махмуд II (1808-1839) от един колибарин на име Сава. Не след дълго време хаджи Юрдан с още осем души са оковани и изпратени в Цариград. Местното население се вдига с искане за чорбаджии да бъдат избирани колибари. Така за първи чорбаджии от колибарското население са издигнати **Гено** от колиби Папратлива и Кою Пуката от Марян. Това събитие явно е станало преди 1839 г., тъй като на 1 юли 1839 г. умира от туберкулоза султан Махмуд II. Според сведенията на Юрдан Ненов тези колибари били чорбаджии в продължение на 5-6 години. Ако проследим документите, които представя А. Коюнджу и спомените на Юрд. Ненов се открива сериозно противоречие. Явно Юрдан Ненов в „Автобиографията” си бърка годините, в които хаджи Йордан загубва султанската подкрепа за своите заслуги за държавата. Твърде вероятно е тази случка, която описва Юрдан Ненов да е по-късно като време, т.е. през 1857 г., когато е приравнен към останалите жители в данъчно отношение. Според сведенията на Юрдан Ненов тези колибари били чорбаджии в продължение на 5-6 години. Следователно към момента 1844-1845 г. би трябвало да открием или в махала Папратлива или в някоя еленска махала в османския теметтуат дефтер. Преглеждайки данните от дефтера откриваме само едно лице в махала Папратлива (61 ханета) под пореден номер 17: **Гино син на Христо**, земеделец, средна категория, притежаващ следното имущество: 15 дюнюма засети ниви, кошери – 8, кория – 4 дюнюма, черници – 2 бр., агнета – 15 бр., млечни овце – 20 бр., ялови овце – 10 бр., биволи – един чифт, свине – 2 бр., кон – 1 бр., приход от имот: 632 гроша, плюс 350 гроша от дерменджийство и включените приходи на синовете му Радно – 150 гроша от дерменджийство и Христо – 50 гроша като чобан. Този

Гино син на Христо се оказва с най-голям приход в махалата. Поради тези две сведения смятаме, че той е първия колибарин назначен за чорбаджия. Съществуват още трима: Гино син на Никола като жител в една от махалите на Елена, Гино син на Цоне от махала. Кьосеоглу е дюкянджия с приход от 566 гроша, Гино син на Йордан е без имот в еленската махала Кьосеоглу, а се издържа от бакалство с приход 250 гроша на година.

Съществуват и други чорбаджии/хаджии, за които има твърде малко сведения. В изследването на Юрдан Грънчаров се говори за някой си хаджи Иконом, който се скарва с останалите чорбаджии, заради разпределянето на общинската земя. За него те не били оставали нищо. За да го умилостивят, те му посочили местата зад „Калето”, известни и до сега като Икономските нивя (Gruncharov 2014, pp. 20-21). В изследвания от нас тематтуат дефтер откриваме в махала Михал едно лице, отбелязано като хаджи Папаз син на поп Пейо, за когото смятаме, че се отнася отбелязаното от Юрд. Грънчаров. В речник на чуждите думи в българския език² са посочени две значения за иконом (гр. Oikonomos): 1. Домакин, управител. 2. *църк.* Титла, отличие на свещеник за проявено усърдие; свещеноикonom. В своето „Градиво ...“ М. Дичев проследява рода на легендарния свещеник Стоян, родоначалник на три големи рода (Момчилови, Бангови и поп Пейовски) (Dichev 1931, pp. 30-32). Той отбелязва и следното продължение на рода на поп Пейо, разделено на три колена: Икономовски, Кара – Владовски и Хаджи Цончов. Съществува и друг източник, който ясно показва, че говорим за едно и също лице. Както споменахме по-горе Д. Караджова отбелязва, че при водената кореспонденция с хилендарската обител се среща подписа на **ИКОНОМ ПОП ПЕЙО** (Karadzhova 2014, p. 71). Явно длъжността е предадена от баща на син. В данните от тематтуат дефтера, с които разполагаме, откриваме, че освен вече споменатия по-горе хаджи Папаз син на поп Пейо, жител на махала Михал, има и Влат син на поп Пейо, жител на махала хаджи Михо. Хаджи Цончо към 1844-1845 г. явно, не е сред живите, но неговите наследници фигурират в тематтуат дефтера. Откриваме Пейо син на хаджи Цончо, жител на махала Кьосеоглу и още двама Иван и Мати, синове на хаджи Цончо, но жители на махала Михал. По този начин, засичайки информацията предоставена от М. Дичев и тематтуат дефтера става ясно, че поп Пейо е имал трима сина: хаджи Папаз (Иконом), Кара Влат и хаджи Цончо (починал преди 1844-45 г.).

Споменатият от А. Коюнджу хаджи Никола е същият, отбелязан от Зв. Цонев като: **Ктитор Никола от Елена хаджи списател** (Tsonev 1937), надписът

² Речник на чуждите думи в българския език, четвърто издание, предговор акад. Владимир Георгиев, София, Наука и изкуство, 1978 г, с. 279.

е над врата на храма на Къпиновския манастир „Св. Никола”. От оцелелия поменник на Къпиновския манастир, датиращ от 1700 г. един от дарителите на храма е **Панайот поклонник** дарил парични средства (порусия).

През 1816 г. няколко видни еленчани заедно с жените си ходили на поклонение на Божи гроб. Между тях бил и **Стоян Михалев** с жена си и синовете си **Христо и Цончо**. След смъртта на х. Стоян Михалев, старшинство взема сина му **хаджи Христо** (няколко години по ред е избран за чорбаджия на Елена и Еленска околия). Той е бил женен за дъщерята на **хаджи Никола Брайнов**, от когото наследил доста за времето си движим и недвижим имот (Dichev 1931, p. 69).

Третият син на х. Стоян Михалев – **Михал** е избран за чорбаджия и ред години е бил епитроп на черквата „Рождество на Пресвета Богородица” (Dichev 1931, p. 70). Четвъртият син Иван починал на младежка възраст 16-17 год. Петият – Никола по настояване на брат си Иларион Макариополски заминава за Москва. Шестият – Димитър също заминава за Русия, задомява се през 1848 г., но малко след това е покосен от холера. Седмият – Тодор не успява да завърши образованието си в Русия, завръща се и помага на своя по-стар брат хаджи Христо в търговските му начинания.

Съществува още едно лице, което е малко известно – хаджи Петко. В труда си Юрдан Грънчаров споменава **хаджи Петко** няколко пъти (Gruncharov 2014, p. 89). Първият е сведение на Христо Панайот които разказва, че неговият баща водил дело в гр. Русе да спаси хана си от ръцете на хаджи Петка. Вторият случай е във връзка с няколко ръкописа на Панайот Хитов. Юрдан Грънчаров описва един разказ на П. Хитов за 1862 г., когато ходейки по Балкана с двама негови другари заклали едно прасе собственост на х. Петка. Той пък от своя страна разбирайки за това се е опитал да организира войска за да го хване.

Юр. Грънчаров публикува един извор, запазен от Панайот Кършовски (Gruncharov 2014, p. 89). Става дума за текст в стихотворна форма, който ясно отразява позицията срещу старите чорбаджии. Тук фигурират имената на: **хаджи Теодор, хаджи Христо, хаджи Петко, Михал х. Стоянов, Никола Жеков** (срещаме под пореден номер 70 в махала Михал в Елена, с основно занимание: дюкянджилък, засети ниви – 26 дюнюма, лозе – 5 дюнюма, черничеви дръвчета – 6 бр., приход от имот – 499 гроша, приход от дюкян – 250 гроша или сумарния общ приход на година е 749 гроша), **Петър Фаращ** (най-вероятно става дума за Петре син на Петко, фигуриращ под номер 53 в махала Михал. Висша категория земеделец, засети ниви – 8 дюнюма, лозе – 1 дюнюм, приход от имот – 204 гроша от други дейности още 200 гроша или сумарно общия му приход за година е 404 гроша), **Юрдан х. Николов** (фигурира в махала Късоеглу под номер 88,

туджар, засети ниви – 15 дюнюма, лозя – 10 дюнюма, приход от имот 621 гроша, приход от търговия 500 гроша или сумарно приход на година 1121 гроша), **Теодор Кирчов**, **Минчо Михалиев** (чичо на Ил. Макариополски и пряк наследник на легендарния Михал) и синовете му Иван и Стоян, **Теодор Ангелюв** и брат му Иван (в теметуатт дефтера фигурира под номер 93 в махала Кьосеоглу техния баща Ангел син на Радойо, земеделец, притежаващ 25 дюнюма засети ниви, 16 дюнюма лозови масиви, приход от имот 1063 гроша на година и двамата му сина Иван и Теодор (Тодор) терзии, които внасят в семейната хазна още 500 гроша или всичко 1563 гроша приход на година), **Петко х. Момчилов** (срещаме го като жител на махала Кьосеоглу, под номер: 50, терзия, притежаващ засети ниви 6 дюнюма, лозя 2,5 дюнюма, приход от имот 293 гроша плюс 200 гроша от терзийство или общ приход на година 493 гроша, вероятно брат на следващия отбелязан поп Иван син на Момчил (номер 51)), **Никола х. Савов**.

На следващите страници Юр. Грънчаров ни запознава с друго чорбаджийско коляно рода на Топал-Тодор и неговият наследник х. Стоян (Gruncharov 2014, р. 16-17). Преселник от Котел, чрез дъщеря си Йордана която се омъжва за х. Стоян (син на Михал) се сродяват с Михайловските. От този брак се ражда и Стоян (Ил. Макариополски).

II. Чорбаджиите и техните наследници – икономически възможности според теметуатт дефтер за 1844-1845 г.

Според регистъра Елена се състои от четири махали: хаджи Михо, Михал, Еловска и Кисьовска³.

Махала Хаджи Михо

Таблица 1.

Махала Хаджи Михо

Махала	Ниви	Лозя	Воденици	Дюкян	Черници	Приход имот	Общ приход
Цане син на х. Иван	18,5	7,5	1		12	786	986
Цончо син на х. Димитре	65	5,5	1	1	8	2471	2951
Иван син на х. Йордан	31	7	-	-	8	682	1032
Общо	114,5	20	2	1	28	3939	4969
Цане син на поп Милан	15	10			7	754	1004

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ML.VRD.TMT.d 12752.

Петко син на Христо	25	4				1155	1855
Цане син на поп Костадин	15	8,5			12	700	950
Истефан син на Истефан		3,5				248	248
Вълчо син на Костадин	20	10,5				963	1313
Милан син на Иван	13	1				578	928
Влат син на поп Пейо	20	8			8	875	1275
	108	45,5				5273	7573

В землището на махала хаджи Михо живеят 61 домакинства които разполагат с 422,5 дюнюма засети ниви, 147,5 дюнюма лозя, 5 воденици, 2 дюкяна, 158 черничевы дървета. Приходът от имоти на цялата махала е 18 362 гроша за година, а общият приход на всички домакинства е 37 919 гроша. Първите трима жители на махала (вж. Таблица 1.) владеят около 27% от обработваемите земи и над 17% от лозовите масиви. В числово изражение първите трима владеят средно по 38,16 дюнюма засети ниви, а на останалите домакинства се падат средно по 5,31 дюнюма. Ако прибавим и останалите седем жители (висша джизие категория) излиза, че тези десет домакини владеят над 52% от обработените ниви и над 57% от лозята.

Ако обърнем поглед и върху общия им приход на домакинство (от реколта, занаят или от приходите на братя/синове), то на първите трима се падат средно по 1656 гроша приходи на година, а останалите седем имат по 1081 гр. Ако извадим тези десет домакинства от сумарния общ приход на махалата за година, излиза, че останалите 51 домакинства печелят като приход само по 497 гроша. Видна е разликата в приходите както на наследниците на тримата хаджии, както и домакините, отбелязани като висша категория и останалите данъкоплатци в махалата.

Махала Михал

Жителите на махалата са 72 домакинства. Землището е с 437 дюнюма засети ниви, 213 дюнюма лозови масиви, 6 воденици и 148 черничевы дървета.

Таблица 2.

Махала Хаджи Михал

Име	Син на	Категория	Ниви	Лозя	Воде- де- ници	Черници	Приход имот	Дру- ги	Общ при- ход
Тодор	хаджи Устоян	Висша	64	30		10	2081	600	2681
Михал и Христо	хаджи Устоян	Висша	107	31,5		12	2427	600	3027
Устойко	хаджи Петко	Висша	10	6		3	426	200	626
хаджи Михаил	Никола	Висша	30	5	1	5	735	300	1035
хаджи Папаз	поп Пейо	Висша	17	9			563	450	1013
хаджи Истиян	Истай- но	Висша	25	5		10	641	300	941
Цончо	хаджи Петко	Висша	12		1	2	196	100	296
Иван	хаджи Цончо	Средна	5				256	200	456
Мати	хаджи Цончо	Средна	6				297	100	397
ОБЩО			276	86,5	2	42	7622	2850	10472
Устойко	Исте- фан	Висша	10	3		3	520	650	1170
Петко	Джуро	Висша	8	7		3	588	400	988
Цоне	Иван	Висша	8	3		5	399	250	649
Никола	Момчил	Висша	13	11		4	806	425	1231
Никола	Устойко	Висша	12	5			364	300	664
Петре	Петко	Висша	8	1			204	200	404
Димит- ре	Михал	Висша	22	4	1	3	468	450	918
Мила- дин	Иван	Висша	10	3,5		2	440	350	790
Петко	Истайко	Висша	9	4		4	365	200	565
Вълчо	Иван	Висша	6	2		4	140	300	440
Никола	Жеко	Висша	26	5		6	499	250	749
ОБЩО			132	48,5	1	34	4793	3775	8568

Анализът на цифрите показва, че първите десет жители притежават над 63% от засетите ниви, 40% от лозовите масиви и около 28% от черничевите дървета. Делът на приходите от имот спрямо сумарната цифра, изведена от регистратора е 41% , а делът им в общия приход на махалата е 25%. Ако включим и останалите 10 домакинства, излиза, че всичките (вж. Таблица 2.) притежават 93% от засетите ниви, а останалите 52 домакинства притежават едва 7%. От всички жители от висша категория изпъкват братята Тодор, Михал и Христо, всички те синове на хаджи Стоян.

Махала Кисьовска

Жителите на махалата са 95 домакинства. Те притежават 593 дюнума засе-ти ниви, 357 дюнуми лозови насаждения, 8 воденици, 236 черници.

Таблица 3.

Махала Кисьовска

Име	син на	категория	Ниви	лозя	приход имот	други	общо
Пейо	хаджи Цончо	Висша	12	7	631	150	781
Милан	хаджи Иван	Висша	55	34	2215	500	2715
хаджи Йордан	хаджи Иван	Висша	100	30	2299	500	2799
Йордан	хаджи Никола	Висша	15	10	621	500	1121
поп Андрея	поп Дойно	Висша	45	14	1324	250	1574
поп Иван	Момчил	Висша	6	3	369	250	619
поп Кръстю	Аврам	Средна	3	4	218	250	468
поп Никола	поп Устойн	Висша	20	10	687	250	937
поп Костадин	поп Марко	Висша	10	4	392	850	1242
			266	116	8756	3500	12256
Лазар	Горян	Висша	15,5	8	876	470	1229
Калчо	Цончо	Висша	16	8	856	600	1456
Марин	Михо	Висша	15	11	682	350	1032
Иван	Петко	Висша	12	11	640	500	1140
Марко	Никола	Висша	15	11	839	1100	1939
Кънчо	Ислаф	Висша	15	8	545	250	795
Цончо	Петко	Висша		9	380	150	530
Ангел	Радойо	Висша	25	16	1063	500	1563
			113,5	82	5881	3920	9684

Старата генерация притежава около 62% от засетите ниви, 32% лозови масиви, приноса като приход от имот от цялата махала е 30%, а спрямо общите приходи делът им е 20%. Ако прибавим и следващите „нови” висша категория жители на махала Късеоглу излиза, че те притежават 80% от нивите които са били засети, 55 % от лозовите масиви са техни и на последно място можем да посочим, че 37% от всички приходи на махалата идват от тях.

Махала Еловска – няма жители хаджии или наследници на видни фамилии. Смятаме, че спрямо останалите три махали тя е най-нова.

Информацията от османския регистър показва една картина, която не се различава прекалено много от спомените на съвременниците нито от останалия изворов материал. Видно е, че наследниците на стари чорбаджийски родове по един или друг начин са окрупнили своето движимо и недвижимо имущество и са овладели голяма част от наличната земя.

III. Обществена дейност

Съществува немалко документален материал по въпроса за обществената дейност на еленските чорбаджии. На първо място можем да споменем строежа на мостове и чешми в Елена, поддръжката на църковни храмове на територията на Еленска община. В Български исторически архив при Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ се съхранява архива на Георги Попсимеонов. В него са запазени много писма от еленските първенци по редица общински и други въпроси. Например проблеми с разбойничество, несправедливо задържане на селяни от еленските колиби и др.

В своя труд Ив. Снегаров публикува едно завещание на х. Христо Михайловски от 1864 г. В него х. Христо завещава 30 000 гроша за еленското училище, за черковни храмове в махалите Марян, Тодювци, Блъсковци, Буйновци, Руховци, Дрента и Шилковци, на манастирите Плаковски и Капиновски, „Св. Троица”, Лясковски, Преображенски, Килифарски, Присовски и Габровски, на църквите „Рождество Богородично”, „Успение Богородично” и „Св. Никола”, на Хилендарския и други светогорски манастири и скитове. Освен това дарение завещаателя заповядва на наследниците му да освободят от вземанията му „по хора на тефтера” за една година (Snegarov 1937).

Заклучение

Големите различия в стопанското развитие през Възраждането на българските земи, породени от различни фактори като релеф, климат, пътна инфраструктура, демографски потенциал и др. са изключително интересни за изследване. Проследявайки модела на планинска икономика, съпоставяйки го с иконо-

мическите възможности на еленския елит ясно се очертават като тенденции укрупненото земеделие като основен приходоизточник, слабо развитата търговия – дюкяните са малко на брой (10 бр.) и са съсредоточени в няколко влиятелни жители. Скотовъдството в Елена е слабо развито за сметка на многобройните махали в околията за които е основен поминък поради малкото земя която притежават колибарите. И макар да не говорим за мащабна и интензивна търговска дейност формирането на крупни земевладелци и повишаващите се икономически възможности активизират определено социално развитие за благото на всички – строеж на чешми, строеж и ремонт на черкви (3 бр.), класно училище, часовникова кула (1812 г.). Още през 1943 г. Хр. Гандев, наред с всичките негативи подчертава ролята на чорбаджиите в стопанския живот и формирането на първите български капитали (Gandev 1976, p. 87).

REFERENCES:

- Asenov, P 1968, The most ancient chronicle of Elena, in *Elena's Collection*, Sofia.
- Dichev, M 1931, 'Source for the History of Elena', in *Elena sbornik*, vol.1, pp. 13-194.
- Drosneva E 2000, Pages from the Literary Life of the Revival Period: Elena Chronicle, in Semkov M, Sofia, pp. 144-180.
- Hitov P 1982, *How did I become a haidut*, Otechestvo, Sofia.
- Gandev, H 1976 *Problems of the Bulgarian Revival*, Sofia.
- Georgieva. G 2011, 'Temettuat defters as a source for the history of Shumen', in Bulgaria starts from here. Proceedings from the 2nd national conference on history, archaeology, and cultural tourism, 14-16 May 2010, Universitetsko izdatelstvo, Shumen, pp. 531-542.
- Gruncharov Y 2014, *The origin and Age of Elena Chorbadzhis*, Vesta, Sofia.
- Gurova Sv & Danova N 1985, *The Book of the Bulgarian Hadzhis*, Sofia.
- Karadzova D 2014, *Sliven and Elena during the National Revival. Contribution to research*, Bolid, Sofia.
- Kayoko H & Aydin, M (eds) *The Ottoman state and societies in change*, Kegan Paul, London-New York-Bahrain.
- Koyuncu, A 2013, Attempt for uprising in Turnovo in 1835 in the light of documents from the Ottoman archives, in *Kültürlerarası kavşakta Bulgaristan ve Türkiye uluslararası dil, tarih ve edebiyat sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, pp. 237-259.
- Nenov Y 1889, Autobiography, *Sbornik narodni umotvoreniya*, vol. 13, in http://macedonia.kroraina.com/sbnu/sbnu_index.htm
- Pletnyov, G 1993, *Chorbadzhis and the Bulgarian National Revolution*, Veliko Turnovo.

Snegarov I 1937, New Codex of the Bishopric of Turnovo, Sbornik na BAN, vol. XXXI.

Stanev H 2000, 'The connections of the population in Elena with the Hilendar Monastery during the Early Revival period', *Epochs*, vol. 8, no 3, pp. 119-126.

Tsonev Z 1937, Kapinovo monastery "St. Nicholas" and its past, <http://tour-bg.com/2017/12/06/kapinovskia-monastir-i-negovite-starini/>

Correspondence address:

Stanimir Dimitrov – PhD student

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

E-mail: stanimir_dimitrov@abv.bg